

SURXON VOHASI AHOLISI XALQ O'YINLARINING ETNOGRAFIK TAHLILI

Normuratov Botir Ravshanovich,

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti tadqiqotchisi

normuratovbotir@gmail.com

UDK: 398.54:796.2-047.44(575.151)

<https://orcid.org/0009-0008-0112-6325>

Annotatsiya: Har bir xalqning o'z milliy o'yinlari mavjud bo'lib, ular xalq an'analari, millatlarning madaniyati va turmushiga xos xususiyatlar zaminida vujudga kelgan. Ularda etnik tarixga borib taqaladigan an'analalar, ijtimoiy munosabatlar, mafkura, e'tiqodning ayrim elementlari, axloqiy estetik me'yorlar aks etadi. Xalq o'yinlari mamlakatning milliy xususiyatlarini, katta yoshli kishilarning fe'l-atvorlarini, odatlarini, mehnat jarayonlarini, jug'rofiy sharoitlarni ifodalaydi. Shuning uchun bugungi kunda xalq o'yinlari tarixini o'rganish orqali axloqiy-estetik, jismoniy, ma'naviy barkamolligini shakllantiruvchi omillardan biri sifatida hayotga tatbiq etish dolzarb vazifalardan bo'lib qolmoqda.

Kalit so'zlar: "miyonadaro", "barg koshanak", "parbozi", "xonadaroyak", "lappakbozi", "tuftaka", "dandon ba qoshiq", "oq so'ngak o'yini", "to'piq".

Аннотация: У каждого народа существуют свои национальные игры, которые созданы на основе национальных традиций, культуры и особенностей быта народов. Они отражают традиции, общественные отношения, идеологию, отдельные элементы веры, этические и эстетические нормы, восходящие к этнической истории. Народные игры отражают национальные особенности страны, характеры, обычаи, трудовые процессы, географические условия взрослых. Вот почему сегодня при изучении истории народных игр одной из актуальных задач остается реализация их как одного из факторов, формирующих нравственно-эстетическое, физическое и духовное совершенство.

Ключевые слова: «миёнадаро», «барг кошанак», «парбози», «хонатораяк», «лаппакбози», «туфтака», «дандон ба

кошик», «оқ сўнғак ўйини», «тўпик».

Abstract: Every nation has its own national games, which were created on the basis of national traditions, culture and life characteristics of nations. They reflect the traditions, social relations, ideology, certain elements of faith, ethical and aesthetic norms that go back to the ethnic history. Folk games represent the national characteristics of the country, the characters, customs, work processes, and geographical conditions of adults. That's why today, by studying the history of folk games, implementing them as one of the factors that shape moral-aesthetic, physical, and spiritual perfection remains one of the urgent tasks.

Key words: "miyonadaro", "barg koshanak", "parbozi", "khonatorayak", "lappakbozi", "tuftaka", "dandon ba qoshiq", "oq songak o'yini", "topiq".

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Jahon xalqlarining milliy madaniyati bugungi globallashuv va integrasiyalashuv jarayonlarida tobora unifikatsiyalashib, umuminsoniy xarakterga ega bo'lib bormoqda. Bu jarayon BTM tashkiloti tomonidan madaniy merosni o'rganishda xalq o'yinlarini kengroq tahlil etish hamda xalqaro miqyosiga olib chiqish bo'yicha tadbirlari an'anaviy milliy madaniyatining rang-barang etnik va lokal xususiyatlarini o'zida aks ettirgan xalq o'yinlarini ilmiy jihatdan o'rganish va insoniyat sivilizatsiyasining madaniy merosi sifatida saqlab qolish dolzarb ekanligini ko'rsatmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Mustaqillik yillarida olib borilgan

tadqiqotlarda tom ma'noda milliy qadriyatlarni, an'analarni tiklash, jahondagi turli ilmiy maktablarning ilg'or tajribalaridan foydalanib, muammoga yangicha ilmiy-nazariy jihatdan yondashish kuzatiladi. Shuningdek, xalq o'yinlari masalalari pedagogik va psixologik aspektida M.Jo'rayev, T.Usmonxo'jayev, F.Xo'jayev, R.Yo'ldoshe-va, Habibulla G'ofur, F.Nasriddinov, A.Qosimov, M.Daminova, G.Adambekova, E.G'G'oziyev, Sh.Anarmetova, V.Mirzayev, Sh.Galiyev, T.Abduraximov, A.H.Nosirov, P.A.Usmonovlar xalq o'yinlarining tarixi, ularning turlari, ma'naviy va milliy qadriyatlarni mustahkamlashdagi hamda tarbiyaviy ahamiyati borasida tadqiqot olib bordilar.

MUHOAKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Surxon vohasi xalq o'yinlari bilan bog'lik etnomadaniy jihatlarni tahlil qilar ekanmiz, bu hududda istiqomat qiluvchi o'zbek, tojik va turkman millatlari orasida bir xil tarqalgan umumiy o'yinlar mavjudligi masalaning muhim tomonlaridan biridir. Biroq shunday o'yinlar borki, o'zbek, tojik va turkman aholisi orasida bir xil o'ynalsa-da, lekin ularning nomlanishi til belgilariga qarab farqlanadi. Bunday o'yinlar o'zbek tilida nomlanishi kengroq tamoyilga kirgan bo'lsa-da, tojik va turkman millati vakillari yashaydigan hududlarda tojikcha va turkmancha nomlarda atalgan. Shunga ko'ra, bir qator o'yinlarda nomlanish turlicha tillarda har xil bo'lsa-da, xususiyatlarida umumiylik belgisi ustunlik qiladi. Biroq tojik va qirg'iz aholisi orasida ayniqsa, ko'p o'ynaladigan ayrim o'yinlar va bolalar o'yinlarida lokal xususiyatlar mavjudligi kuzatildi[1;123].

Xalq o'yinlarini tadqiq etishda o'zbek, tojik, turkmanlarning milliy o'yinlarini o'rganishga e'tibor qaratdik. Xalq o'yinlarini alohida bir milliy guruh misolida tasniflash Surxon vohasi uchun ancha qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Chunki, voha aholisi tarixan ko'plab millatlardan tashkil topgan va madaniyati sinkretik xususiyatga ega. Shu sababli o'yinlarni ko'p qismini o'zbek-tojik o'yinlari tashkil etganligini ta'kidlab o'tish joiz. Xususan, tojik millati aholi orasida bir

necha o'yinlarning tavsifini keltirish yuqoridagi fikrlarni ilmiy jihatdan isbotlaydi[5;79].

Jumladan, **“Miyonadaro”**[6] — arg'amchini ikki tomonidan ikki kishi ushlab turadi, o'rta bir kishi kiradi. Agar aylanayotgan arg'amchini ichiga kira olmasa yoki uning ichida qolib ketsa, u mag'lub hisoblanadi. **“Barg koshanak”**[7] o'yini mavsumiy o'yinlar sirasiga kirib, asosan, bog'dorchilik xo'jaligi yaxshi rivojlangan hududlarda keng tarqalgan, asosan, daraxt bargining to'liq yozilgan paytlarida o'ynaladi. Bu o'yinda ko'proq qiz bolalar ishtirok etib, guruhlariga bo'linadilar, guruhlariga boshlovchi tomonidan ma'lum bir belgi qo'yilgan barglarni uzib olib kelish kerak bo'ladi. Qaysi barglarni olish o'yin boshqaruvchisi tomonidan yashirin xolda avvaldan belgilab qo'yiladi. Belgilangan barglarni topib olib kelgan qizlar g'olib hisoblanadilar. Mazkur o'yin yoshlarda topqirlik tuyg'usini shakllantiradi.

“Parbozi”[7] (asosan kech kuz oylarida o'ynaladi) — bu o'yinda ro'molcha uchiga xazon solib, tugun hosil qilinadi. Bu tug'ilgan ro'molchani, xuddi echki yoki qo'yi terisidan olib tayyorlangan parni oyoqni aylantirib tepish qoidasiga o'xshab ketadi. Kim ko'p marta tepa olsa, u g'olib.

“Xonadaroyak”[6] o'yinida oddiy to'rtburchakli belgini sakkizga bo'lib, ushbu bo'lingan burchaklarga ma'lum bir harakatlar asosidagi sakrashlar amalga oshiriladi. Bu o'yin yosh bolalardagi oyoq muskullarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

“Lappakbozi”[8] (o'zbekcha lappak) deb nomlanuvchi o'yinda lappak (tosh yoki sopol parchasi) shunday tepilishi kerakki, parcha teng bo'lingan to'rtburchak kataklardan chiqib ketmasligi kerak. O'yin bolalarda mo'ljalni to'g'ri olish qobiliyati shakllanishiga yordam beradi. Bu o'zbek, tojik millati aholisi orasida ikki xil tilda nomlansa-da, amal qilish tartibi deyarli bir xil.

“Tuftaka”[8] mavsumiy o'yinlar sirasiga kirib, asosan, bahor faslida o'ynaladi. O'yin boshlanishida sanoq orqali (33 sanog'i yoki toq son orqali — o'yin ishtirokchilari soniga

qarab) ma'lum bir bola tanlab olinadi. U belgi qo'yilgan devor, daraxt yoki toshga boshini tirab, ko'zi yumilgan holda bolalar yashirinishini ma'lum bir sanoq orqali kutib turadi. Sanoq bitgach, poyloqchi bola barcha bolalarning qayerga yashiringanligini topadi. Agar topa olmasa, yana o'zi poyloqchilik vazifasini bajarishga majbur bo'ladi. Poyloqchi bola barcha ishtirokchilarni topa olsa, birinchi topilgan bola poyloqchilik vazifasini oladi. O'yin shu tariqa davom etadi. Ushbu o'yindan maqsad, bolalarning sezgirlik, topqirlik, hushyorlik kabi ko'nikma va malakalarini shakllantirishga yordam beradi.

“Dandon ba qoshiq”[8] o'yini musobaqa — bellashuv o'yinlari sirasiga kirib, bunda bolalar ikki guruhga bo'linadilar. O'yin boshlovchisi tomonidan ikkita qoshiqqa (albatta, yog'och qoshiq talab qilinadi) suv to'ldirilgan yoki tuxum solingan holda ma'lum bir masofaga olib borish belgilab qo'yiladi. Belgilangan masofaga birinchi, talofatsiz va ko'p miqdorda yetkazib olib borgan guruh g'olib hisoblanadi. Mazkur o'yin nafaqat xalq o'yini, balki hozirda maktab o'quvchilari o'rtasidagi ommaviy sport turi sifatida “Quvnoq startlar” musobaqasi tarkibidan o'rin olgan.

“Oq so'ngak o'yini”[9] O'yin boshlanishida boshlovchi tomonidan qo'y, echki yoki qoramol boldir suyagi tanlab olinib, ishtirokchilarga o'yin tartibi, shartlari tushuntiriladi va belgilangan sovrin-mukofot e'lon qilinib, suyakni xohlagan tarafga irg'itadi. Suyakni topa olgan bola qolgan ishtirokchilar ta'qibidan qochib, boshlovchi qo'lga tutqazsa, u g'olib hisoblanadi va sovrin egasiga aylanadi. (Bu o'yin bolalarining quloq cho'zma o'yiniga mazmunan o'xshab ketadi. Faqat predmet ishtiroki boshqa). Ushbu o'yinning tarbiyaviy ahamiyati shundaki, o'smir yoshlar o'rtasida abjirlik, topqirlik, chapdastlik kabi xususiyatlarni shakllantiradi. An'anaviy xalq o'yinlaridan biri **«oq suyak»** mavsumiy bo'lib, ko'proq yoz va kuz fasllarida o'ynalgan. Bu o'yin bolalarning sevimli o'yinlaridan biri bo'lib, to'y yoki ma'lum marosimlarda, asosan, tunda o'ynaladi.

Mazkur o'yin bolalarni qorong'u tunda qo'rqmas, tez ilg'ab olish hamda chaqqon bo'lishida katta rol o'ynagan o'yinlardan biridir. U asosan oy chiqqan tunda o'ynaladi. O'yinda o'ndan oshiq bolalar teng ikki guruhga bo'linadilar. Oralaridan o'zlariga jo'raboshi saylaydilar. O'yinni qaysi tomon boshlashini jo'raboshining tepaga qarata otgan tangasi aniqlab beradi. Bu imkoniyatni qo'lga kiritgan guruh boshlig'ining qo'lida oq suyak (sigirning to'pig'i) bo'ladi. Raqib o'yinchilar ularga teskari qarab turishadi. Suyak qorong'ilikka otiladi. Bo'ldi deyishgach, tomonlar yoyilishib uloqtirgan suyakni axtarishga tushadi. Axtarayotgan vaqtda raqib guruhdagi bolalar ham kuzatadi. Suyakni topgan bola «topdim» deb baqirishi shart. Suyakni topgan bola poyga joyga qarab chopadi. Agar raqib guruhdagi bolalar yetib kelsa, qochishning ilojini qilolmagan taqdirda uzoq joyga qarata uloqtiradi. Ishtirokchilar soni qancha ko'p bo'lsa, suyak shuncha marta otilib, shuncha marta topilishi kerak. Birinchi bo'lib shu ishni nihoyasiga yetkazgan guruh g'olib hisoblanadi. G'oliblar mag'lublarning ustilariga minib, oldindan kelishilgan masofagacha ko'tarib borishlarini talab qilishadi. Talab bajarilgach, guruh boshlig'i uy egasini chaqirib, «otliqlar oldikmi, piyodalar oldikmi» deb so'raydi. Uy egasi «otliqlar oldik» desa yana navbatdagi uygacha ko'tarib borishadi. Manzilga yetishgach, yana yuqoridagi holat takrorlanadi. Mabodo «piyodalar oldik» desa, o'yin qaytadan boshlanadi. Endi g'olib guruh o'z o'rnini raqiblarga bo'shatib berishga majbur. Voqealar talqini ham vaziyatga qarab o'zgarib turadi. «Oq suyak» bolalarni ahillikka o'rgatadi. O'yinning tunda ijro etilishi esa ijrochilarda sezgirlik qobiliyatini kuchaytiradi[9].

Voha aholisining an'anaviy o'yinlaridan yana biri **«to'piq»** o'yini bo'lib, bu o'yinda «ushoq mol» go'shtidan pishirilgan taom iste'mol qilingan vaqtda kosasidan to'piq suyagi bor go'sht chiqqan odam bir iloj qilib, ana shu suyakli go'shtni sheriklaridan birortasining qo'lga tutqaza olsa, u kishi to'piqqa yutqazgan bo'ladi. To'piqni asosan yog'li go'shtga o'rab berishgan, ayrim hollarda non orasiga solib ham uzatishgan.

To'piqni bilmasdan olib qo'ygan kishi to'piq bergan kishiga «to'piqqa yutqazgan» hisoblanadi. O'yin shartiga ko'ra yutilgan kishi to'piqni davra oldidagi odamlar oldida yutib yuborishi yoki yonida hamisha saqlab turishi lozim bo'lgan. O'yinda yutgan kishi xohlagan vaqtda, xohlagan joyida to'piqni so'rasa yutilgan kishi o'yin shartiga ko'ra topib berishi kerak bo'lgan. Shu bois, yutqazgan kishi to'piqni doimo yonida ko'tarib yurgan. Ayrim kishilar bu suyakni teshib, yonlariga yoki bo'yinlariga taqib yurganlar. O'yin shartiga ko'ra to'piq istalgan vaqtda so'ralganda ko'rsatilsa yutgan hisoblanadi. Aksincha esa yutilgan hisoblanib, o'rta qanday shart qo'yilgan bo'lsa, bajarishga majbur bo'lgan. Voha aholisining ko'pchilik qismi dehqonchilik bilan birga chorvachilik bilan ham

shug'ullanganligi bois ko'pincha bir mol so'yib, ziyofat berish shart qilib belgilangan. Albatta, so'ralgan to'piqni bera olsa, to'piq bergan kishi yutqazgan hisoblanib, o'zi o'sha o'yinda ishtirok etganlarga o'yin sharti bo'yicha ziyofat qilib bergan.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xalq o'yinlari uzoq tarixiy jarayonda aholining kundalik turmush tarzi va xo'jalik an'analari zaminida shakllangan. Xalq o'yinlari mintaqadagi ijtimoiy hayot, etnosotsial jarayonlarga ham ta'sir ko'rsatib, mintaqada va butun dunyoda tinchlikni mustahkamlash, millatlararo totuvlik, siyosiy barqarorlik, ijtimoiy hamkorlik, milliy va diniy bag'rikenglik singari umuminsoniy fazilatlarni saqlash va mustahkamlashda samarali vositalardan biridir.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Турсунов С.Н., Пардаев Т.Р. “Сурхондарё –этнографик макон”. Тошкент., “Akademiknashr”, 2012. Б. 123.
2. Жабборов Э. Ўзбек халқ ўйинлари лексикаси (Жанубий Ўзбекистон материаллари асосида). Филол. фан. номз. дисс... автореф. – Ташкент, 1998. – 26 б .
3. Курбанов А.Э. Этнические и локальные особенности традиционной культуры жителей Северосурханского оазиса (конец XIX- первая половина XX в.) Автореф. Дисс... канд. ист. наук. — Ташкент, 2009. — С.23
4. Ёўлдошев С.В Фарғона водийси аҳолисининг халқ ўйинлари. Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс... автореф. — Т., 2019. -54 б.
5. Қорабойев У.Х. Ўзбек халқи байрамлари. – Тошкент: Шарқ, 2002. Б. 79
6. Dala yozuvlari. Boysun tumani, Sayrob, Panjob, Darband qishloqlari. 2021-yil
7. Dala yozuvlari. Sariosiyo va Denov tumanlari. Sina va Xufar qishloqlari. 2022-yil.
8. Dala yozuvlari. Sariosiyo tumani. Xondjiza, Debodom, Chosh va Kapsh qishloqlari. 2021-yil.
9. Dala yozuvlari. Sho'rchi tumani Shaldiroq, Obodon, To'la qishloqlari. 2021 yil.